

Mehmet CAN CİHAN

Türkiyə, Sakarya dersane müəllimi

e-mail: cihanmehmet10@hotmail.com

**“DƏDƏ QORQUD KİTABI”
PERTEV NAILİ BORATAVIN TƏDQİQATLARINDA
XÜLASƏ**

Görkəmli türk folklorşünası Pertev Naili Boratavın “Dədə Qorqud kitabı”nın genezisi, tarixiliyi və poetikası mövzusunda əsərləri indiyədək öz aktuallığını və elmi əhəmiyyətini itirməmişdir. Onun “Dəstan, roman və cəmiyyət”, “Türk dastanlarının tədqiqinin bugünkü vəziyyəti və gələcək nəticələr”, “Dədə Qorqud dastanları haqqında”, “Dədə Qorqud” dastanlarında tarixi hadisələr və kitabın yazılma tarixi”, “Bəy Beyrək dastanına aid mətnlər” kimi əsərləri 1930-1980-ci illərdə Türkiyədə qorqudşünaslığın maraqlı göstərdiyi məsələlərə həsr olunmuşdur. Məqalədə həmin araşdırmalar elmi təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Pertev Naili Boratav, oğuz eposu, Dədə Qorqud kitabı, türk folklorşünaslığı, tarixilik

**“THE BOOK OF DADA GORGUD” IN
PERTEV NAILI BORATAV’S INVESTIGATIONS
SUMMARY**

The famous Turk folklorist Pertev Naili Boratav’s works dealing with the genesis, history and poetics of “The book of Dada Gorgud” has not lost its urgency and importance till nowadays. His works such as: “Epos, novel and society”, “Today’s situation and gained summaries of investigating Turkic eposes”, “About the Dada Gorgud eposes”, “Historical events in “Dada Gorgud” eposes and the date of writing book”, “The texts dealing with the epos Bey Beyrek” are dedicated to the problems that Gorgud study has interest in Turkey in 1930-1980 years. The same investigations are analyzed in the article.

Key words: Pertev Naili Boratav, oghuz epos, “The book of Dada Gorgud”, Turkic folklore study, historicity

**«КНИГА МОЕГО ДЕДА КОРКУТА» В ИССЛЕДОВАНИЯХ
ПЕРТЕВ НАЙЛИ БОРАТАВА
РЕЗЮМЕ**

Труды видного турецкого фольклориста П.Н.Боратава по теме генезиса, историзма и поэтики «Книга моего Деда Коркута» до сих пор сохраняют свою научную значимость и актуальность. Его такие труды «Дəстан, роман и общество», «Сегодняшнее состояние исследования тюркских дастанов и достигнутые результаты», «О дастанах «Деде Коркута», «Исторические события в дастанах «Деде Коркута» и история записи книги», «Тексты относящиеся дастану Бей Бейрек» посвящены вопросам, вызывающих интерес коркутоведения в Турции в 1930-1980-е годы. В статье проведен научный анализ данных исследований.

Ключевые слова: Пертев Найли Боратава, огузский эпос, «Книга моего Деда Коркута», турецкая фольклористика, историзм

Məsələnin qoyuluşu və işin məqsədi. Türk alimlərinin “Dədə Qorqud” eposunun tədqiqi istiqamətində ciddi elmi araşdırmaları mövcuddur. Bu araşdırmalar içərisində Pertev Naili Boratavın tədqiqatları xüsusi yer tutur. Onun “Dədə Qorqud” dastanı ilə bağlı çap olunmuş yazıları Türkiyədə və Azərbaycanda eposşünaslığın inkişafına böyük təsir göstərmişdir.

Azərbaycan folkloru problemlərinin türk folklorşünaslığı və ədəbiyyatşünaslığında diqqətə alınması böyük ölçüdə müştərək oğuz eposlarının – “Oğuz kağan”, “Dədə Qorqud kitabı” və “Koroğlu”nun tədqiqi ilə bağlıdır.

Xüsusən, etiraf etmək lazımdır ki, “Dədə Qorqud kitabı”nın öyrənilməsində türk alimlərinin mühüm nailiyyətləri mövcuddur. Türk alimlərinin çoxsaylı yazılarında eposun yarandığı coğrafi məkan, yazıya alınma tarixi, mətn və dil məsələləri, bədii-poetik xüsusiyyətləri, strukturu, mifologiyası, tarixi və dini qatı kimi problemlər böyük ölçüdə araşdırılmışdır. Burada M.F.Köprülü, M.Ergin, O.Ş.Gökyay, Ə.B.Ərci-lasun, S.Sakaoğlu, F.Sümer, İ.Başgöz, Ş.Elçin kimi alimlərin dəyərli tədqiqatlarını qeyd etmək olar. Türkiyə alimləri tədqiqatlarında Azərbaycan qorqudşünaslarının elmi-nəzəri fikirlərini diqqətə alır və hətta onlarla polemikalar qurur, mətbuatda bir-birilərinə cavab yazırdılar. Bunlardan ən yaddaqalanı akademik Həmid Araslı ilə prof. Orhan Şaik Gökyayın yazışmaları olmuşdu. Bu cür açıq elmi diskus-siyaların davamı kimi Əhməd Ercilasunla Bəhlul Abdullanın “Dədə Qorqud” jurnalındakı yazılarını da burada qeyd etmək olar. Eyni sözləri azəri türkoloq Tofiq Hacıyevin yazışmaları haqqında da söyləmək mümkündür.

Görkəmli türk folklorşünasları arasında “Dədə Qorqud kitabı”na dair maraqlı və dəyərli tədqiqatları olan alimlərdən biri də Pertev Naili Boratavdır. Onun istər eposun genezisi, istər tarixi hadisələrlə əlaqəsi, istərsə də poetikasına dair mülahizələri indiyədək öz aktuallığını və elmi əhəmiyyətini itirməmişdir. Pertev Naili Boratavın “Dastan, roman və cəmiyyət”, “Türk dastanlarının tədqiqinin bugünkü vəziyyəti və gələcək nəticələri”, “Dədə Qorqud dastanları haqqında”, “Dədə Qorqud” dastanlarında tarixi hadisələr və kitabın yazılma tarixi”, “Bəy Beyrək dastanına aid mətnlər” kimi əsərləri 1930-1980-ci illərdə Türkiyədə qorqudşünaslığın maraq göstərdiyi məsələlərə həsr olunmuşdur (1; 2; 3; 4; 5).

Öncədən demək lazımdır ki, P.N.Boratav “Dədə Qorqud kitabı”nı XV əsrin əvvəllərində, Anadolu və ya Azərbaycanda məşkunlaşmış oğuzların şifahi ənənəsində yaşayan dastan motivləri əsasında yazıya alınmış ədəbi abidə hesab edirdi. O, eposdakı tarixi faktlara xüsusi məqalə həsr etsə də, dövrünün digər qorqudşünasları ilə müqayisədə eposun tarixiliyi məsələsində geniş təhlillər aparmamışdır və bununla bağlı arqumentlərə də geniş yer verməmişdi. Lakin onun fikirləri belə bir qənaət doğururdu ki, “Dədə

Qorqud kitabı” eposu yazıya alındığı zaman bizə məlum formada deyildi və xalq arasında yalnız ayrı-ayrı epizodlar şəkilində mövcud idi. P.N.Boratava “Dədə Qorqud kitabı”nın yaranmasında müəllifin əməyini həddindən artıq böyütdü. Halbuki, eposun semantik strukturu, mifologiyası, poetik xüsusiyyətləri, boylar arasında əlaqə formaları, onun kitab şəklində olmasa da epik silsilə şəklində oğuzlar arasında daha qədimdən müəyyən formada mövcudluğunu göstərir.

Eposun tarixi barədə danışarkən, qeyd edək ki, Azərbaycan folklorşünaslığında bu dastanların Azərbaycan ərazisində formalaşma biləcəyi fikri əvvəllər daha ağırlıq təşkil edirdi. Bu ideyanın əsası hələ Əmin Abidin 1920-ci illərdəki tədqiqatları ilə başlayır (6, 28-29; 7, 30)

Türkiyə folklorşünaslığında dastanların yaranma tarixi onun “kitablaşma” tarixindən fərqləndirilir. “Dədə Qorqud kitabı” dastanlarının özək halında VII-VIII əsrlərdə yarandığı və əsasən də həmin mərhələnin tarixi faktlarını əks etdirdiyi iddia olunur. Bu mövzuda Əhməd Ərcilasunun Azərbaycanda “Dədə Qorqud” jurnalında çap olunmuş məqaləsini xatırlaya bilərik (8, 4-18).

P.N.Boratava gəldikdə, əvvəla qeyd edək ki, o, “dastan” dedikdə, bir qayda olaraq, sırf qəhrəmanlığı vəsf edən epik hekayətləri nəzərdə tuturdu və məhəbbət dastanlarından, öz ifadəsi ilə desək, xalq romanlarından fərqləndirirdi. P.N.Boratava görə, “Dədə Qorqud kitabı”nın boylar şəklində bir kitaba toplanması cəhdi yazı ənənəsinin təsiri idi. P.N.Boratava yazırdı ki, “Dədə Qorqud kitabı”nın anonim müəllifi təxminən 15-ci əsrin əvvəlində şifahi olaraq yaşayan qədim Oğuz əfsanələrini, nağıl və dastan motivlərini, hətta bəlkə qədim xalq dastanlarının həmin vaxtlar hələ də ağızlarda dolayan mənzum klişələrini alıb, əsərdə onlardan istifadə etmişdi. “Lakin yeni ictimai şərtlərin doğurduğu mənsur hekayə ənənəsinin təsirindən də özünü xilas edə bilməmişdir. “Dədə Qorqud kitabı” həmin tamamıyla epik (dastani) olduğu halda, texniki və şəkli baxımından bir “mənsur hekayələr külliyyatı”dır” (1, 65).

Maraqlıdır ki, Azərbaycan folklorşünaslığında bu mövzuya münasibətdə oxşar mülahizələri biz professor Kamal Abdullayevin tədqiqatlarında görürük. Lakin K.Abdullayevə görə, katib topladığı və ya yazıya aldığı “Dədə Qorqud” boylarını bir-biri ilə tam yuğunlaşdırma bilməmişdir. K.Abdullayevin fikirlərindən belə qənaətə gəlmək olur ki, “Dədə Qorqud” eposunda Dədə Qorqudun hər dəfə eposda “görünməsi” – onun alqışları, “boy boylayıb, soy soylaması”, düzüb-qoşması, alimin qeyd etdiyi kimi, “boylar arasında xarici əlaqə formalarından biri” olmasına baxmayaraq, mifin mətn strukturu üzərində dominantlığının, yazının “gücsüzlüyünün” göstəricisidir. Dastanda “Yazı” boyları bir yerə – “Kitaba” toplamağı bacarırsa da, onları bir-biri ilə “məhkəm” bağlaya bilmir. Burada təbii daxili və ya müəyyən xronoloji ardıcılıq izləmək çətindir.

Qeyd edək ki, yazı – epos (mif) münasibətlərindən danışıarkən, həm K. Abdullayev, həm də P.N. Boratav “Bamsı Beyrək” boyunu “Dədə Qorqud” dastanları içərisində xüsusi fərqləndirirlər. P.N. Boratav yazır: “Dədə Qorqud kitabı”nda roman-hekayə (müəllif məhəbbət macərələrini nəzərdə tutur) mövzularına xas bəzi xarakterlərin meydana çıxdığını görürük. Məsələn “Bamsı Beyrək” hekayəsi ən az epik vəsf daşıyan parçadır və bunun üçündür ki, “Dədə Qorqud kitabı”ndakı hekayələrdən yalnız bu, Anadolu xalq hekayələri və nağılları içində “Bəy Beyrək” adıyla hələ də geniş miqyasda yer alır. Həqiqətən “Beyrək” hekayəsinin Dədə Qorqud kitabındakı digər hekayələrə nisbəti, “Odiseya”nın “İliada”ya nisbəti kimidir. Burada köçbə Oğuz qövmlərinin qonşu qövmlərlə mübarizəsindən çox, bir eşq sərgüzəştindən danışılır. Daha sonrakı xalq hekayələrində gördüyümüz ümumi motivlərə burada da rast gəlirik: sevgilisini qovuşmaq istəyən Beyrəyin qarşısında qızın qardaşının (Dəli Qarçarın) dayanması, Beyrək kafir ellərində zindanda ikən onun öldüyünə hər kəsi inandırmaqla nişanlısını əldə etmək və onun mövqeyinə çıxmaq üçün saxtakar Yalançı oğlu Yalınçıqın qalmaqallar yaratması və s. kimi. Bunlar bir epopeyadan çox mövzusunun cəmiyyətiçi rəqabətdən, mübarizə və zidd təmayüllərdən alan romana məxsus epizodlardır... Belə aydın olur ki, “Dədə Qorqud” kitabı yazıldığı vaxtlarda, “Beyrək” kimi mövzuları bu kitabdakı mənsur hekayə texnikasıyla anladan əsərlər artıq ədəbiyyatımızda meydana çıxmışdı” (1, 65-66).

P.N. Boratav burada nümunə olaraq, konkret xalq romanı adı çəkməyə də, hesab etmək olar ki, o, türk xalqlarının ən məşhur məhəbbət dastanlarından olan “Kozı Kopreş və Bayan Slu” və ya onun Azərbaycan versiyası olan “Əsli və Kərəm”i nəzərdə tutur. P.N. Boratavın xalq dastanlarının təsnifində məzmunu, daha doğrusu əsas motivi prinsip kimi götürürdü.

P.N. Boratav xalq dastanlarını 2 kateqoriyada təsnif edirdi:

“Əsil hadisə qismi etibarilə hekayələr bu qruplara ayrılır:

1) Qəhrəmanlıq hekayələri. Bunların başında Koroğlu mənqəbələri və onun davamı olan hekayələr (məsələn “Cəlali Bəy və Məhmət bəy” hekayəsi) gəlir. “Şah İsmayıl”, “Bəy Beyrək”, “Əlif ilə Mahmud” kimi, bəziləri hər nə qədər qəhrəmanlıq macərələri ehtiva edirlərsə də, “bir sevgilinin uğrunda qürbət ellərə düşmə” motivi bunlarda qəhrəmanlıq sərgüzəştlərini ikinci plana atmışdır. Koroğlu mənqəbələri, eynilə bir epopeya dairəsi halında, bir qəhrəmanın və onun macərələrinin ətrafında toplanmışdılar.

2) İkinci qrupdakı mövzular eşq macərələridir. Bunlardan bir qismi, yaşamış və yaşadıkları zaman (Qaracaoğlan kimi) qəti olaraq məlum, yaxud təqribi olaraq bilinən (Kərəm, Ərcişli Əmrah kimi) saz şairlərinin bioqrafik romanlarıdır. Bir qismi isə nağıl şəklində, yaxud başqa şəkillər altında mövcud mövzuların müəyyən hekayə ənənəsinə görə əşiqlər tə-

rəfindən tərtib edilməsiylə meydana gəlmişdir. Burada qəhrəmanın gənclik arzularını duyduğu ilk gündən, talehin ona sevgili olaraq təyin etdiyi qızın vüsalına çatması üçün keçirdiyi macərəlar hekayənin əsas süjetini təşkil edir. Çox vaxt iki sevgilini bir-birindən ictimai səviyyə fərqləri ayırır və bu, hekayədə macərəların uzanmasına və qarışmasına bir vəsilə təşkil edir” (1, 67-68).

Beləliklə, biz görürük ki, P.N.Boratav ailə-əxlaq və dini məzmunlu dastanları ayrıca olaraq qeyd etmir. “Dədə-Qorqud” eposunu isə, ümumiyyətlə yazılı abidə hesab edərək, burada adını çəkmir. Onun bölgüsü Azərbaycan folklorşünası M.H.Təhmasib, eləcə də sonrakı türk folklorşünaslarının bölgüsü ilə müqayisədə ilkin olduğu üçün bəsit təsir bağışlayır.

P.N.Boratavın “Dədə Qorqud kitabı”nda xüsusi diqqətini çəkən məsələ eposun nəzm, yoxsa nəslə yazılmış olması idi. Bildiyimiz kimi, bu məsələyə münasibət həm türk, həm də Azərbaycan qorqudşünaslığında bir-mənalı deyildir. Əvvəllər haqqında bəhs etdiyimiz eposun nəzm-nəsr növbələşməsi prinsipi əsasında qurulduğu fikri aparıcı idisə də, indi “Dədə Qorqud kitabı”nın əvvəldən axıradək şeirlə olması qənaəti ön plana çıxmışdır. Təbii ki, eposun başdan sona nəzmlə olması – özü də bu şeiriyyətin arxaik türk şeiri olması qənaəti onun birbaşa ozan repertuarından yazıya alınması ehtimalını gücləndirir.

P.N.Boratavı “Dədə Qorqud” eposunda nəzm məsələsi xüsusi düşündürmüşdür. Lakin, P.N.Boratav da digər türk alimləri kimi, “Dədə Qorqud kitabı”nı nəsr və nəzm növbələşməsindən ibarət yazılı ədəbi abidə hesab edirdi. Ona görə, “Dədə Qorqud” hekayələrində əslində nəzmlə nəsr qarışıq haldadır. Lakin burada, digər xalq romanlarında olduğu kimi, nə heca vəzninin müəyyən olmuş qaydaları – bütün misralar eyni vəznin içinə daxil edilir, nə də yenə digər xalq romanlarında olduğu kimi nəzmin və nəsrin yeri qəti bəlli deyildir. O yazırdı: “Məlum olduğu kimi, nəzm və nəsr qarışıq xalq hekayələrində – türkmən hekayələri də daxil olmaqla – nəzm danışıklarda (monoloqlarda, dioloqlarda – M.C.) istifadə olunur. Hekayənin hadisələri danışması isə nəslə olur. Halbuki biz “Dədə Qorqud kitabı”nda bir çox təsvirlərin, qəhrəmanların təsvirlərinin, duaların və s. vəznli cümlələrlə söyləndiyini, hətta bunların bəzən, eynilə danışıklarda olduğu kimi davam etdiyini görürük” (3, 90).

Boratavın bu mülahizələri dövrü üçün maraqlı görünsə də, demək lazımdır ki, Azərbaycan folklorşünasları bu məsələdə daha irəli getmişlər. Məsələn, tanınmış qorqudşünas alim, professor Tofiq Hacıyev “Dədə Qorqud kitabı”nın əvvəldən axıradək şeirlə olduğunu iddia etməkdədir. Bununla bağlı tədqiqatında T.Hacıyev M.F.Köprülü, M.Ərgin, Orhan Şaiqi tənqid etmiş, onları Qorqud şeiriyyətini duya bilməməkdə suçlamışdı. Alimə görə, Qorqud şeirinin əlaməti, məhz vəznisiz olmasıdır. M.Ərginə

münasibətdə T.Hacıyev yazırdı: “Ozan anlayışında vəznisiz şeir deyən şəxsi – sənətkarı tanıyan M.Ərgin “Dədə Qorqud kitabı”nın şeirini görməli idi. Həmin vəznisiz şeir məhz Qorqud şeirinin əlamətidir. Həqiqətən, “Kitab”da vahid ölçü yoxdur. Ancaq orta əsr mütəxəssisləri vəznisiz təyini ilə yanaşı, şeir sözü də işlədirlər. Bu söz deyiləndə, doğrudan da, Dədə Qorqud şeiri arxaikləşmişdi. Əslində ozanın vəznisiz şeir deməsi və “Kitab”ın mənzum-mənsur hissələrdən ibarət olmasını qəbul etməklə M.Ərgin özünü inkar etmiş olur. Yəni onun mənsur saydığı parçalar məhz sərbəst şeirin əlamətidir, vəznisiz deyilən şeir hissələridir” (10, 15).

Beləliklə T.Hacıyevin tənqidi fikirlərini biz tam halda P.N.Boratava da şamil edə bilərik.

Məsələyə “nəzm-nəsr növbələşməsi” prinsipindən yanaşan P.N.Boratav yalnız “nəzm” hesab etdiyi parçaları aşağıdakı bölgələrdə göstərir:

“Vəznələr:

1 – 4, 4, 4 və ya 4, 4 (bəzən 3, 5);

2 – Daha az olaraq 4, 3, (3, 4)

və ya 4, 4, 3-dür.

Tam vəznli misralar şübhəsiz rastlanılmaz; çox vaxt eyni hissədə sərbəst “misralar”la, müntəzəm ritm üzərində qurulmuş misralar, yaxud da heca vəzninin yuxarıda göstərdiyim müxtəlif qəliblərində yazılmış misralar bir arada mövcuddur.

Bəzən də bu müxtəlif şəkildə vəznlərə uyan, yaxud sərbəst bir ritmə sahib olan ibarələr, tamamilə mənsur hissələrin içinə daxil olur.

1) Danışıklarda:

a) Ağa, ne diye ağlarsın, ne bozlarsın?	(4, 4, 4)
Karşı yatan kara dağı	(4, 4)
Sorar olsam yaylak kimin?	“
Soğuk soğuk sularını	“
Sorar olsam içit kimin?	“
Tavla tavla şahbaz atları	(sərbəst)
Sorar olsam binit kimin?	(4, 4)
Katar katar develeri	(4, 4)
Sorar olsam yüklet kimin?	(4, 4)
Ağayıldı akça koyunu	(sərbəst)
Sorar olsam şölen kimin?	(4, 4)
Karalı göklü otağı	(3, 5)
Sorar olsam gölge kimin?	(4, 4)” (3, 92).

P.N.Boratavin toxunduğu və mübahizəsi predmeti ola biləcək digər məsələ “Dədə Qorqud kitabı” dastanlarına qeyri-türklərə aid epik motiv və ya süjetlərin daxil olması barədə mülahizəsidir. Türk aliminin bunu artıq oğuzlar arasında yayılıb, onların “özünküleşdirdiyi” motivlər hesab etməsinə

baxmayaraq, bu fikir türk epik yaradıcılıq ənənəsinə yabançı təsirlərin rolunun şişirdilməsi kimi görünür. Alim özü də bu fikrinin ar-xasınca, dastan boylarının müəyyən təsnifini apardıqda, dediklərini diqqətə almır:

“Yuxarıda “Dədə Qorqud kitabı”nın məchul mühərrifinin mövzularını Oğuzların qədim mənqəbəvi tarixlərindən aldığı, bunlara yenə çox qədimdən bəri Oğuzlar arasında yaşayan, lakin başqa millətlərdə də rast gəlinən bəzi dastan və ya nağıl motivlərinin də əlavə etdiyini söyləmişdik. Lakin bu o demək deyildir ki, hekayəçi, duyusuyla və düşüncüsüylə bu qədim dövrlərə tamamilə tabe olmuşdur və qədim mənqəbələrini sadəcə nəql etmişdir. Hekayələrdəki yeni coğrafi adlar və bu adlara bağlı olaraq ifadə olunan yeni hudut döyüşləri də bizə anladır ki, burada nəql olunan şeylər, ya tamamilə yeni macərəlar, yaxud da qədim dastani mənqəbələrin, qədim mövzu və motivlərə yenilərinin intizamıyla yeni bir ictimai mühit içində ifadə olunmuş şəkildir. Hekayələri bu baxımdan bir təsnifə tabi tutacaq olursak bu kateqoriyaları əldə edərik:

I – Siyasi döyüşlərin ifadəsini verən hekayələr: a) Bayındır türkmənlərinin qonşu düşmənləriylə mübarizələri: 2-ci hekayə (Qazanın Şöklü Məliklə – yəni Bayburt kafirləriylə mübarizəsi); 4-cü hekayə (Qazanın Tatyən, Aksaka (bugünkü Axısxa olacaq) kafirləriylə – yəni gürcülərlə mübarizəsi); 7-ci hekayə (Qazılıq Qocaoğlu Yügnekin, Qara dəniz sahilində Düzmürd Qalasıdakı kafirə əsir olan atasını xilas etməsi); 9-cu hekayə (Bəkil oğlu İmranın hekayəsi: Gürcü sərhədində Bayındır xanın Qaravulu olan Bəkilin, ovda ayağı sındığı bir vaxtda gürcülərin hücumuna məruz qalması və oğlu Emranın düşməni məğlub etməsi); 10-cu hekayə (Uşun Qoca oğlu Əğrəkin Gökçə dəniz – Gürcüstan tərəflərinə axın etdiyi vaxtda əsir olması və qardaşı Səğrək tərəfindən xilas edilməsi); 11-ci hekayə (salur Qazanın Tumanın Qalası kafirlərə əsir olub oğlu Uruz tərəfindən xilas edilməsi). Bu altı hekayə görüldüyü kimi müəyyən bir cəmiyyətin xarici qüvvələrlə – düşmən cəmiyyətlərlə mübarizəsindən bəhs edən mahiyyətdədirlər; dastani mənqəbələrin çox-xunda bu cür mövzulara rast gəlirik.

b) 11-ci hekayə (Dış Oğuzla İç Oğuzun asi olub Beyrəyin ölməsi). Bu hekayə iki Oğuz boyu arasındakı mübarizəni, yəni Bayındır xana tabe zümrələr arasındakı bir daxili mübarizədən bəhs edir. Siyasi bir mübarizənin hekayəsi olmaq etibarıyla yuxarıdakı hekayələrlə bir kateqoriyaya daxil olmaqla bərabər, yəni bir vəziyyət göstərmiş olur.

II – Eşq hekayələri: Bu hekayələrdə qəhrəmanların macərəları, əldə etmək istədikləri bir gözəl qızın ətrafında toplanmışdır. Bunlarda mühərrik faktor olaraq ərişilmək, əldə edilmək istənilən gözələ qarşı duyulan sevgini gördüyümüz üçün bu kateqoriyanı “eşq hekayələri” adı altında göstərdik; yoxsa bunları, daha sonraları xalq ədəbiyyatımızı dolduracaq olan

hekayələr mahiyyətində, klassik eşq hekayələrinin təsiri altında təşəkkül və ya tahavvül etməmək icab edər.

Dədə Qorqud kitabında bu kateqoriyaya iki hekayə daxildir: 3-cü hekayə (Bamsı Beyrək ilə Banu Çiçəyin macərələri) və 6-cı hekayə (Qanturalı ilə Selcan xatun macərəsi).

III – Bir tək hekayə, 1-ci hekayə (Dirsə xan oğlu Boğac xanın macərəsi) I, b-də gördüyümüz növdən bir qəbilə içindəki mübarizələri əhatə etmişdir. Lakin buradakı conflit I, b-dəki kimi siyasi – iki yerə ayrılmış qəbilə zümrələrinin mübarizəsinin ifadəsi – mahiyyətdə deyil, tamamilə bəşəri və fərdi amillərin doğurduğu bir mübarizə şəklindədir.

IV – Nəhayət Dəli Domrul (5-ci hekayə) ilə Təpəgözün (8-ci hekayə) hekayələri bir qrup təşkil edirlər. Bunlar kitabın mifoloji xarakter daşıyan hekayələridir” (3, 103-105).

P.N.Boratavın bu qeydləri maraqlı olsa da, Kiçik Asiya və ya Azərbaycan tarixinin təxminən 15-16-cı əsrlərə aid hadisələri ilə səsleşən epizodlarının kitabın mühərriri tərəfindən əsərə daxil edilməsi inandırıcı görünür. Ümumiyyətlə, hiss olunur ki, Boratav “Dədə Qorqud kitabı”nda əks olunan tarixi, əsasən, həmin əsrlərlə məhdudlaşdırır. Burada oğuzların hələ Mərkəzi Asiyada məskun olduğu və orada peçeneq və qıpçaqlarla müharibələrini əks etdirən çoxsaylı faktlara isə sanki göz yumulur. Bizcə, “Dədə Qorqud kitabı”nda bu dövrə, yəni XV-XVI əsrlərə aid tarixi ünsürlərin olması dastan katibinin yaşadığı dövrə yaxın baş verən tarixi informasiyanın xalqın dastan yaradıcılığına daxil ola bilməsi kimi folklorla xas xarakterik hadisədir. Folklorlarda hər hansı hekayət hər yeni tarixi mərhələdə həmin tarixi mərhələnin siyasi, sosial, fəlsəfi, dini və s. elementlərini içinə alaraq, az və ya çox dərəcədə dəyişə bilər. Qəhrəmanlıq eposu xalqın mübarizə tarixinin özünəməxsus bədii əksidir. P.Əfəndiyevdən misal çəkək: «Epos xalqın hərtərəfli həyatının bədii salnaməsidir. Epos bütün dövrlərdə xalqın fəaliyyəti, həyat təzi, yaşayışı, mübarizəsi və daha bir çox qayğıları ilə bağlı yaranıb ətə-qana dolmuşdur. Azərbaycan eposunda xalqın canlı tarixi, mübarizəsi, qəhrəmanlıq ənənələri ilə bədii təfəkkürü böyük heyvətliliklə çarpazlaşdırılmışdır» (11, 246-245).

İşin elmi nəticəsi. Beləliklə, P.N.Boratavın “Dədə Qorqud kitabı”nın tədqiqi ilə bağlı araşdırmalarında gəldiyi nəticələr mübahisəli və diskussiyaya açıq olsa da, türk və ümumən dünya qorqudşünaslığı tarixi üçün əhəmiyyət daşıyır. Onun bu araşdırmaları Türkiyədə qorqudşünaslıqla bağlı araşdırmalara təkan vermiş, ilk elmi mənbələrdən biri olmuşdur.

İşin elmi yeniliyi və tətbiqi əhəmiyyəti. İşdə P.N.Boratavın “Dədə Qorqud” eposu ilə bağlı elmi qənaətlərinin orijinallığı aşkara çıxarılıb. Onun yanaşmasında ideoloji amillərin rolu müəyyənləşdirilib.

İşin nəticələrindən türk mədəniyyət tarixinin öyrənilməsində, “Dədə

Qorqud” eposunun tədqiqində, həmçinin eposşünaslığa aid digər araşdırmalarda istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. P.N.Boratav. Destan, roman ve cemiyet // “Yurt ve dünya”, sayı: 1, ocak, 1941.
2. P.N.Boratav. Türk destanları tetkikinin bugünkü vaziyeti ve vardiği neticeler / P.N.Boratav. Folklor ve edebiyat, 2 c. İstanbul: Adam yayıncılık, 1931, s.65-87.
3. P.N.Boratav. Dede Korkut hikayeleri hakkında / P.N.Boratav. Folklor ve edebiyat, 2 c., İstanbul: Adam yayıncılık, 1931, s.88-108.
4. P.N.Boratav. Dede Korkut hikayelerindeki tarihi olaylar ve kitabın telif tarihi / P.N.Boratav. Folklor ve edebiyat, 2 c. İstanbul: Adam yayıncılık, 1931, s.109-140.
5. P.N.Boratav. Bey Böyrek hikayesine ait metinler // “Ülkü” dergisi, c.X, N: 60, s.483-492, ocak-şubat 1938, c.XI, N: 61, s.21-32, mart 1938, c.XI, N: 64, s. 348-350, haziran 1938.
6. Ə.Abid. Türk el ədəbiyyatının başlanğıcına elmi bir baxış. “Dan ulduzu” jur., N5, 1929, s.28-29.
7. Ə.Abid. Türk el ədəbiyyatının başlanğıcına elmi bir baxış. “Dan ulduzu” jur., N8, 1929, s.30.
8. Ə.Ərcilasun. Salur Qazan kimdir? / “Dədə Qorqud” jur., N. s.4-18.
9. K.Abdulla. Gizli Dədə Qorqud. Bakı, 2008.
10. T.Hacıyev. Bir daha “Dədə Qorqud kitabı”nın şeiri haqqında / Dədə Qorqud, N1, 2005, s.3-16.
11. Əfəndiyev P.Ş. Azərbaycan folklorşünaslığının problemləri, III c. Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2003

Rəyçi: fil.ü.e.d. S.Rzasoy